

© Гансова Емма Августівна

3. Богатая Л. Н. Размышления о парадигме и способах ее определения // Научный вестник Чернивецкого университета: Сборник наук. работ. – Вып. 663-664. Философия. — 2013. — С. 3-9.
4. Бранте Т. Теоретические традиции социологии // Монсон П. Современная западная социология: теории, традиции, перспективы. — СПб.: Нотабене, 1992. — С. 415-444.
5. Вейдле В. Умирание искусства. Размышления о судьбе литературного и художественного творчества // Самосознание европейской культуры XX века: Мыслители и писатели Запада о месте культуры в современном обществе. — М.: Политиздат, 1991. — С. 268-272.
6. Воробьев В. В. Культурологическая парадигма русского языка: Теория описания языка и культуры во взаимодействии. — М.: Ин-т русского языка им. А. С. Пушкина, 1994. — 162с.
7. Гинзбург В. Л. Новые физические законы в астрономии. — Вопросы философии. — 1972. — № 11. — С. 14-79.
8. Гуревич А. Я. Историческая наука и историческая антропология // Вопросы философии. — 1988. — №1. — С.56-70.
9. Кун Т. Структура научных революций. — М.: Прогресс, 1977. — 301 с.
10. Лотман Ю. М. Замысел стихотворения о последнем дне Помпеи // Лотман Ю. М. Пушкин: Статьи и исследования. — СПб: Искусство-СПб, 1999. — С. 293-299.
11. Марчук М. Г. Витоки сучасної гуманітарно-наукової парадигми // Філософія гуманітарного знання: раціональність і духовність. — Чернівці: Рута, 2008. — С. 167-180.
12. Неретина С. С. Смена исторических парадигм в СССР. 20-е – 30-е годы // Наука и власть. — М.: Политиздат, 1990. — С.154-186.
13. Петрушенко В. Л. Гуманітарне пізнання: сучасний статус та парадигмальні зміщення // Научный вестник Чернивецкого университета: Сборник наук. работ. — Вып. 663-664. Философия. — Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, 2013. — С. 10-18.
14. Понтекорво Б. М., Покровский В. Н. Энрико Ферми в воспоминаниях учеников и друзей. — М.: Наука, 1972. — 160 с.
15. Руденко Д. И. Лингвофилософские парадигмы: границы языка и границы культуры // Философия языка: в границах и вне границ. — Т.1. — Харьков: Око, 1993. — С. 112-124.
16. Севостьянова М. «Белые пятна» теории парадигм // Філософські пошуки. — Вып. XXVII. — Львів-Одеса: Cogito — Центр Європи, 2008. — С.146-155.
17. Тынянов Ю. Н. Поэтика. История литературы. Кино. — М.: Наука, 1977. — 574 с.

Гансова Емма Августівна – доктор філософських наук, професор кафедри філософії та соціології Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»

УДК: 101+370.5

УКРАЇНЬСЬКА КЛАСИЧНА СОЦІАЛЬНА ФІЛОСОФІЯ ЯК СКЛАДОВА ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ФІЛОСОФСЬКОЇ ДУМКИ

Стаття присвячена дослідженню української соціальної філософії XIX століття, яка є частиною європейської соціальної філософії цього періоду. Представники української філософії, з однієї сторони, втілюють у своїх роботах пануючі на той час у Європі парадигми, з іншої сторони, вносять немало цінних, власних ідей, що породжені національними культурними, соціально-психологічними особливостями українського суспільства.

Ключові слова: соціальна філософія, закони суспільства, пізнання.

УКРАИНСКАЯ КЛАССИЧЕСКАЯ СОЦИАЛЬНАЯ ФИЛОСОФИЯ КАК СОСТАВЛЯЮЩАЯ ЕВРОПЕЙСКОЙ ФИЛОСОФСКОЙ МЫСЛИ

Статья посвящена исследованию украинской социальной философии XIX века, которая является частью европейской философии этого периода. Представители украинской философии, с одной стороны, воплощают в своих работах господствующие в этот период в Европе парадигмы, с другой стороны, вносят немало ценных, собственных идей, порожденных национальными культурными, социально-психологическими особенностями украинского общества.

Ключевые слова: *социальная философия, законы общества, познание.*

UKRAINIAN CLASSICAL PHYLOSOPY AS PART OF EUROPIAN PHYLOSOPHY

The article is devoted to analyzing Ukrainian social philosophy of the 19-th century. It is proved that Ukrainian philosophy is the part of European philosophy. The represents of the national philosophy apply not only the main paradigms of European philosophy but they bring a lot of own ideas which reflect national cultural, psychological peculiarities of Ukrainian society.

Key words: *social philosophy, social laws, study.*

Наше дослідження має наступні цілі:

- відкрити маловідому сторінку в історії європейської філософії 19-го століття;
- продемонструвати концепції українських філософів, які можуть бути корисними сьогодні завдяки наявності в них теоретичного рівня національної ідентифікації, оригінальних підходів до пізнання законів суспільства взагалі і культурної специфіки народу, зокрема;
- збагатити теоретико-методологічні засади сучасної соціальної філософії категоріальним апаратом класичної національної філософії з метою розуміння трансформаційних процесів в українському суспільстві та їх узагальнення. Українська філософія 19-го століття є професійним науковим знанням. Однією з ознак цього є приналежність вчених до відомих шкіл: позитивізму, неопозитивізму, неокантіанства, герменевтики або феноменології. Наукова спадкоємність, вірність певним науковим традиціям є ще одним доказом професійності в тій чи іншій галузі науки. Проблема існування української філософії містить й інший аспект. Він полягає в її національному «акценті». Інакше кажучи, виникає питання: «Чи можлива національна філософія суспільства?» На перший погляд таке питання здається абсурдним. Воно не виникає, коли мова йде про фізику, біологію, математику. Але сутність гуманітарного знання інша. М. Вебер проголосив атрибутом науковості суспільствознавства здатність передати об'єктивні цінності культурного середовища: епохи, часу, народу. Такі методологічні принципи виправдовують існування «національної» філософії. «Національна» філософія має право на існування також і тому, що вона утворює теоретичний, науковий рівень суспільної свідомості, вбираючи також і елементи суспільної психології. Таким чином, українська філософія не може не відбивати культурну специфіку національного існування народу. Підсумовуючи сказане, ми стверджуємо, що позитивістське рішення питання про існування національної філософії буде негативним; підходячи ж до нього з гуманітарного боку, ми одержимо ствержувальне рішення цієї проблеми. Поряд із загальними суспільними функціями українська філософія має своє особливе призначення. Характеризуючи його, слід виділити функцію національної ідентифікації. З класичних творів українських вчених О. Бочковського, С. Дністрянського, М. Драгоманова, М. Грушевського, В. Липинського і багатьох інших ми пізнаємо закони утворення нації як суб'єкта історії. Вони описані в категоріях філософії, проілюстровані історією народу і відбивають його цінності. Таким чином, теоретико-пізнавальна функція філософії представлена як конкретизація загальносуспільних законів у житті українського суспільства. Методологічна роль української філософії простежується в формуванні загального погляду на закони розвитку і функціонування України, на моделювання її майбутнього. Вивчення української філософії доцільно здійснювати, аналізуючи ті методологічні засади, на яких виникали різні течії в

філософській науці. Найбільш яскраво представлені позитивістський і неокантіанський напрями. Проблеми, які стали центральними в ряді теорій, можуть теж стати основою класифікації української філософії. Це – методи соціального пізнання та його специфіка, соціальний детермінізм і багатофакторність історії, проблеми націології, прогрес і його критерії, традиції, звичаї та право, закони державотворення. Добре представлена теорія цивілізації. Передумовами виникнення соціології як науки слід вважати такі факти політичної історії, культурні явища та ідеї, які вплинули на подальшу проблематику філософських теорій, обговорювались, переживались, залишаючи свій відбиток у вигляді національної ідеї (ідеології), в науковій спадщині вчених. Так, вже розташування України в геополітичному просторі між західною і східною Європою, пошуки своєї власної державності та існування тривалий час в межах інших держав, досить пізні закріпачення українського селянства, історія козаччини і козацьких республік, демократичні тенденції в Конституції Пилипа Орлика, заборона українського козацтва, – все це сторінки історії, які потрібно вважати історико-політичними передумовами виникнення української філософії. До культурних передумов слід віднести два ряди фактів з духовного життя України. Це, перш за все, заборона російським урядом української мови і літератури (Валуєвський і Ємський накази). Таке «обезмовлення» відгукнулось з великою силою в багатьох поколіннях української інтелігенції, для якої проблема мови стала тотожною проблемі існування народу і нації. Другим чинником національної філософії слід вважати виникнення історичної науки в її специфічних формах збирання епістолярних джерел, пам'яток народної творчості, фольклору. Самобутнім був і процес інституалізації української соціальної думки, який здійснювався через наукові товариства, братерства, гуртки. Одночасно з початком історичних досліджень прокидається й інтерес до народного життя: мови, пісні, звичаїв та обрядів. Окреме місце серед передумов і чинників української філософії 19-го століття займають ідеї попереднього покоління філософів. З цих ідей слід виділити такі: ідея рівності людей, повага до їх прав і свобод (Х. Філалет, І. Вишенський, П. Орлик, Г. Сковорода); ідея переваги особистості над соціальним «загалом», особистісної свободи по відношенню до закону (Г. Сковорода); примат духовного, божественного в людині над матеріальним (Г. Сковорода); ідея чуттєвої моральної домінанти, втіленої в категорії «серце», в людській свідомості, пізнанні, житті (Д. Юркевич).

Говорячи про філософську спадщину, не можна не згадати членів гуртка «Кирило-Мефодіївське братство» (Т. Шевченко, П. Куліш, М. Костомаров, М. Гулак). Сенс їх діяльності полягає в релігійному воскресінні України. Крім того їм були притаманні думки про особливі характерологічні риси українців, такі як цінність людини, духовність, любов до природи, почуття свободи (М. Костомаров). Ідеологічним кредо П. Куліша стала концепція збереження недоторканості і чистоти національно-народного джерела, яку його критики назвуть «хуторянською філософією». Європейський позитивізм, особливо філософія О. Конта і Дж. С. Мілля дали життя українській філософії взагалі і, зокрема, її позитивістському напрямку, до якого входили В. Лесевич, І. Лучинський, М. Грот, С. Остапенко, С. Подолинський, О. Стронін, М. Ковалевський, В. Данилевський. Їх легко ідентифікувати як представників позитивізму, бо їх вчення поєднують наступні загальні риси:

- натуралізм та органіцизм;
- механіцизм, зокрема, енергетизм;
- об'єктивний метод і критика суб'єктивізму;
- ідея прогресу в суспільстві;
- порівняльно-історичний метод;
- уява про соціальну філософію як узагальнення законів біології, психології, історії;
- «соціальний атомізм», як пізнавальний принцип, покладений в основу розуміння суспільства.

Але, слід підкреслити, що кожний з дослідників зумів внести своє оригінальне бачення законів суспільства.

Так, наприклад, І. Лучинський і С. Подолинський «обмежили» дію біологічних законів в суспільстві, погоджуючись з тим, що на певних етапах його розвитку з'являються суто соціальні закони: закон взаємодії людських поколінь (Лучинський) та закон зростання людської солідарності, змагання, конкуренції людських здібностей (Подолинський).

Своєрідність українського позитивізму полягає в тому, що його представники розуміли обмеженість біологічної і механістичної парадигм, намагались доповнити їх законами психології, або культурології. Тому, наприклад, М. Грот пояснює природу прогресу, інгресу і регресу в суспільстві, з одного боку, збільшенням людської енергії, в умовах прогресу, а з другого, зменшенням її під час регресу. В той же час ці стани суспільства супроводжуються психологічними коливаннями людських почуттів, які змінюються від почуття щастя в умовах прогресу до страждань під час регресу.

Категорії «енергія» і «організм» допомагають зрозуміти суть ідеї, яка поєднала фізичний енергетизм та біологічний органіцизм в концепції Н. Грота.

Психологія і фізіологія індивіда, як здавалось вченим того періоду, скоріше допоможуть зрозуміти суто людські закони на відміну від фізики та біології.

З категорією волі була пов'язана довічна філософська загадка про межі дії законів природи в людині та в суспільстві. На рубежі століть філософи визнають, що людські істоти відрізняються від природних не стільки розумом, скільки волею. Грот вважає, що подальший розвиток філософської теорії пов'язаний з необхідністю розробки психологічного розуміння «свободи волі» (не філософського). «Все ускладнено незрозумілістю психологічного поняття свободи волі», – пише Грот.

Ще одна обставина, яка компрометує принципи позитивізму, за думкою автора, пов'язана з тезою про людське щастя, яке повинно супроводжувати прогрес і бути його ознакою. Але дійсність демонструє зростання страждань. «Мы сознаем бессилие попыток теоретически доказать факт возрастающего счастья человеческого рода».

Таким чином, Н. Грот показує методологічні тупики раннього позитивізму, а також пізнавальну і наукову безперспективність ідеї прогресу в соціології.

Через принцип психологізму М. Грот приходять до висновку, що філософія має вивчати психологічні явища в суспільстві, які такі ж самі, як і в окремій людині.

Так, відчуття, притаманні індивіду, в суспільстві існують у формі мови і знань; почуття, пов'язані з оцінкою, мають суспільний прояв у вигляді звичаїв, уподобань, художньої творчості; явище волі в суспільстві існує як політичні тенденції; й, кінець кінцем поведінка, дія – це юридичні, економічні норми і закони, які обумовлюють поступ людства. Таким чином, філософія, в уяві М. Грота – це синтез етики, політичної історії, права, економіки.

Видатною фігурою в філософії України слід вважати О. І. Строніна. Роботу «История и метод» він присвячує методу наукового пізнання суспільства, який повинен передбачити класифікацію соціальних явищ, або їх типологію, спостереження, індуктивну логіку в соціальному аналізі.

«История общности» О. Строніна далеко виходить за межі класичної позитивістської школи і механіцизму.

Історія громадянства – це результат культурної динаміки. В роботі мова йде про те, що культурні чинники, наукові, естетичні, художні, економічні, політичні зумовили розвиток суспільства. Характеристика етапів нагадує, скоріше, «ідеальні типи», які соціолог виокремлює на основі ідеї (ідеології), як системоутворюючого початку. Так, ідея родини визначає патріархальне суспільство, ідея (ідеологія) державності й кастовості дає державно-аристократичний стан, ідеї права і гуманізму народжують політичну демократію.

Треба зауважити, що українські філософи розуміли прогрес суспільства складніше, ніж це представлено в Контівському «законі трьох стадій». Вже М. Грот, а потім й

О. Стронін та І. Франко стадіальність суспільства не сприймають як рух до безумовного вдосконалення духовності.

Соціальну динаміку О. Стронін описує як шестичасну, що проходить цикли прогресу, застою, регресу, виродження, переродження і відродження.

Домінування еволюційної методології в творчості філософів цього напрямку мало декілька наслідків. Перший з них – це ідея прогресу. Завдяки останній, філософи визначали предмет науки про суспільство. Глобальні закони його розвитку стали змістом багатьох робіт учених, починаючи з О. Конта.

Другий наслідок еволюціонізму – це історичний метод, який знайшов свою конкретизацію в дослідженні етапів розвитку людства. Визначення етапів залежало від світогляду вченого, від його орієнтації на певну наукову тенденцію, згідно з якою виділялись історичні детермінанти (економічні, географічні, релігійні), або визнавався вплив всіх факторів та їх рівнозначність.

Таким чином, у філософії класичного позитивізму з'являються дослідження соціокультурної динаміки; які зближують їх з антипозитивістськими культурологічними течіями.

Антипозитивістська течія обіймає різних представників соціальної філософії. Але спільним для них всіх є неокантианська традиція, пов'язана з чітким розподілом методів між гуманітарним і природничим знанням, антисцієнтизм, ціннісна парадигма, ідіографічний метод пізнання суспільних явищ.

Добре репрезентує цей напрямок Микола Хлебніков. В його теорії цивілізації відчувається вплив філософів Баденської школи. З ними вченого поєднує думка про світ людини як царину морально-релігійних та естетичних цінностей. Звідти М. Хлебніков доходить двох висновків: перший – про суто соціальні закони, які відрізняються відсутністю жорстокої необхідності в їх проявах, а скоріше мають характер тенденції. Вони не стимулюють людську волю і являють собою розумові, моральні, естетичні ідеї.

Інший його висновок пов'язаний з тим, що пізнання соціальних явищ спирається на індивідуалізацію, на пошук духовних відмінностей між культурами різних народів.

В роботі «Исследования и характеристики» М. Хлебніков пише: «Цивілізація і народність народжуються разом... Всесвітня історія – це ряд самобутніх діяльностей тих чи інших народів» [1].

Не без впливу концепції соціокультурної динаміки П. Сорокіна та О. Шпенглера, М. Хлебніков виділяє три типи цивілізації: чуттєвий, утилітарно-реалістичний та ідеалістично-релігійний. Носієм кожного «ідеального цивілізаційного типу» є певний народ. Більшість древніх культур базуються на задоволенні чуттєвих потреб; східні цивілізації демонструють панування державної моралі та морально-релігійних принципів.

Майбутнє Європи він вбачає в релігійному і моральному відродженні народів.

Підсумовуючи все сказане вище, ми хотіли би зазначити, що вивчення спадщини українських філософів 19-го століття має як науково-теоретичне, так і прикладне значення. Перше полягає в тому, що кожний з них додає власне розуміння соціальних законів, акцентуючи увагу на соціально-психологічних та культурних факторах впливу. Таким чином, в українській філософії парадигма багатофакторності історії домінує над парадигмою механістичного детермінізму. В філософській гносеології українські вчені віддають перевагу почуттям (сенсуалізму), на відміну від розуму (раціоналізму), який притаманний європейській філософії XIX століття.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Українська соціографія і соціологія // Енциклопедія українознавства. — К., 1995. — С. 131.
2. Хлебников М. Исследования и характеристика. — К., 1879. — С. 199.